

Соціологія освіти та молоді

УДК 316.74:[37.018.43:004]

doi: <http://dx.doi.org/10.30970/VSO.2021.15.01>

ОНЛАЙН-ОСВІТА ЯК СОЦІАЛЬНА ТА ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОБЛЕМА

Сокурянська Л. Г.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022,

sokuryanska@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Розглядаються проблеми та наслідки впровадження онлайн-навчання у світову та вітчизняну освітню систему. Акцентується роль дистанційної освіти як каталізатора процесів інтелектуальної деградації сучасних суспільств, визначаються її негативні наслідки на макро-, мезо- та мікросоціальному рівнях. Особлива увага приділяється практикам впровадження онлайн-навчання в середній та вищій школі. Підкреслюється, що головними чинниками проблематизації онлайн-навчання в умовах вітчизняної середньої школи є психологічна та методична неготовність значної частини вчителів до проведення онлайн-занять, а також низький рівень матеріально-технічного забезпечення таких занять, особливо в сільських школах. Зазначається, що університети, в тому числі українські, мають більше можливостей щодо переходу до онлайн-навчання, оскільки в багатьох із них протягом останніх років активно впроваджувалися елементи дистанційної освіти. Наводиться думка учасників освітнього процесу (студентів та викладачів) щодо позитивних та негативних наслідків навчання у форматі онлайн. Надаються дані вітчизняних та закордонних соціологічних досліджень з питань дистанційної освіти. Головною проблемою, спричиненою онлайн-навчанням опитані називали брак безпосереднього спілкування між студентами, а також між студентами та викладачами, що призводить до руйнування університетських спільнот, які формують не тільки фахівців, але й громадян; до погіршення якості освіти, яку студенти отримують не в університетській аудиторії, а перед екраном комп'ютеру; до зниження інтелектуального потенціалу суспільства. Наводяться приклади позитивних наслідків впровадження онлайн-освіти, насамперед можливість долучати до навчального процесу відомих фахівців; визначаються напрямки досліджень освітньої сфери в умовах експоненційності постковідного світу.

© Сокурянська Л. Г., 2021

Ключові слова: онлайн-освіта, онлайн-навчання, онлайн-викладання, соціологічні дослідження, проблеми онлайн-освіти, негативні та позитивні наслідки дистанційної освіти.

Пандемія, яку сьогодні переживає світ, породжує чимало проблем у всіх сферах суспільного життя, зокрема в освітній сфері. Однією із проблем у цій сфері є онлайн-освіта, точніше, онлайн-навчання та онлайн-викладання. Ця проблема є багаторівневою: вона виявляється на мегарівні (як глобальна проблема), макрорівні (як проблема конкретного суспільства), мезорівні (як проблема інституту освіти) та мікрорівні (як індивідуальна проблема). Звичайно, на всіх цих рівнях проблеми онлайн-освіти виявляються по-різному. Проте, на нашу думку, є й багато спільного у тому, до чого вже призвела, може призвести та що може каталізувати онлайн-освіта на всіх перелічених нами рівнях. Про це, зокрема про негативні наслідки онлайн-навчання, сьогодні багато пишуть у наукових статтях, говорять на наукових конференціях, обмінюються думками в соціальних мережах тощо. Тематиці онлайн-навчання і більш широко – дистанційної освіти, яка знаходить сьогодні все більше поширення як у світі в цілому, так і в Україні, присвячено чимало соціологічних досліджень вітчизняних та закордонних науковців (до результатів деяких із них ми будемо звертатись у цій публікації) (див., напр.: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7] та ін.).

Актуальність наукових розвідок з досліджуваного питання, як і нашої статті, зумовлюється проблемною ситуацією, яка, з одного (онтологічного) боку, полягає у протиріччі між потребою сучасного цифрового суспільства у підготовці високоосвічених фахівців та реальним рівнем загальних та професійних компетентностей випускників вишів, а з іншого (гносеологічного) боку – у протиріччі між нашим знанням про необхідність суттєвих змін у змісті, формах і методах підготовки спеціаліста, який би відповідав сучасним вимогам ринку праці, та незнанням того, як в умовах експоненційних соціальних змін, у тому числі пов'язаних з пандемією COVID – 19, готувати такого спеціаліста.

З огляду на зазначене вище, метою цієї статті є визначення переваг та загроз онлайн-освіти на загальносоціальному та індивідуальному рівнях.

Реалізуючи цю мету, перш за все звернемося до аналізу ролі онлайн-освіти як каталізатора тих негативних змін, які протягом останніх років чи може навіть десятиліть відбуваються не лише в локальному, але в глобальному контексті. Сьогодні в академічному та медійному дискурсі обговорюється питання про те, що чи не найактуальнішою та найбільш загрозливою проблемою розвитку сучасного суспільства (на наш погляд, це стосується не тільки українського кейсу) є не економічна, політична, екологічна тощо проблеми, а проблема його деградації, перш за все інтелектуальної.

На нашу думку, це зумовлено багатьма чинниками, серед яких не останнє місце посідає якість освіти, яку отримує сучасна молода людина. Завдяки інтернету їй не треба докладати особливих інтелектуальних зусиль, щоб отримати знання, точніше, не знання, а інформацію з тих чи інших навчальних дисциплін. Отримана таким чином освіта не гарантує високу якість професійної підготовки фахівців з вищою освітою. На жаль, більшість студентів (до 60%), як свідчать результати соціологічних досліджень, зокрема здійснених кафедрою соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, (див., наприклад: [8, 9]), приходять до ЗВО не за знаннями, а за дипломом (байдуже, з якої спеціальності). Звичайно, такі випускники вишів навряд стануть інтелектуальною елітою суспільства, будуть примножувати його інтелектуальний потенціал.

З іншого боку, маємо зазначити, що частина молоді (у даному випадку ми говоримо тільки про українську молодь) одержує вищу освіту, щоб стати дійсно висококваліфікованими фахівцями (і стає такими фахівцями), в тому числі використовуючи різноманітні інтернет-ресурси. Ми в жодному разі не хотіли б, щоб у читача склалося враження про наше виключно негативне ставлення до цих ресурсів. Справа в тому, які саме та як використовуються інтернет-ресурси. На превеликий жаль, певна (подекуди значна) частина випускників вишів з високим рівнем фахової підготовки, враховуючи стан ринку праці в нашій країні, щоб професійно самореалізуватися, вимушена виїжджати за кордон. Відбувається так званий «відтік мізків», що, безперечно, сприяє інтелектуальній деградації суспільства. Це при-таманно не лише Україні, але й багатьом іншим постсоціалістичним країнам (і не тільки). Гадаємо, що після закінчення карантину (будемо сподіватися, що це колись станеться) цей процес («відтік мізків») знов активізується. Отже, інтелектуальна деградація відбувається як через «відтік мізків», так і через якість вітчизняної освіти, яку отримує пересічний випускник українських вишів.

На нашу думку, перехід до онлайн-навчання (у всякому разі його сучасний стан) не поліпшує, а погіршує якість освіти, про що свідчать численні соціологічні опитування, в тому числі здійснені нами. І це є сьогодні головною макросоціальною проблемою впровадження онлайн-навчання. Адже уявити собі розвиток суспільства поза розвитком освіти неможливо.

Якщо говорити про мезорівень дистанційної освіти, а саме про такі ланки освіти, як середня та вища, то їхні проблеми з онлайн-навчанням є дещо різні.

Почнемо зі шкільної освіти, з того, що вона дає «на виході», а виші отримують «на вході». Згадаємо, що в перші дні переходу до онлайн-навчання українська середня школа зіткнулася з серйозною критикою на свою адресу. Дійсно, значна кількість, якщо не більшість, шкільних учителів не була психологічно готова та методично підготовлена до такого навчання, а деякі з них не мали бажання підвищувати свою

кваліфікацію у цьому напрямку. Середня школа не була готова до онлайн-навчання також з матеріально-технічної точки зору.

Так, за результатами дослідження, проведеного менеджеркою громадської організації «Освіторія» Ксенією Калініченко ще в 2019 році серед шкільних учителів (всього було опитано 3360 осіб), школам (особливо сільським) найбільш бракує саме матеріально-технічного забезпечення навчального процесу (це зазначили 43% опитаних). У цьому контексті підкреслимо, що на низький рівень заробітної плати шкільних учителів жалілися лише 16% респондентів [10]

Чимало нарікань щодо онлайн-навчання висловлюють батьки школярів. Як засвідчили результати онлайн-опитування Служби освітнього омбудсмена України, здійсненого серед батьків школярів, лише 25% із них повністю задоволені навчанням своєї дитини в умовах карантину, близько 46% задоволені частково, абсолютно не задоволені 27,4% опитаних. Близько 70% батьків зазначили, що мають постійно допомагати своїм дітям з онлайн-навчанням, що є для них серйозною індивідуальною проблемою (з огляду на зайнятість на роботі) [11].

За даними дослідження «Харківська сім'я в соціологічному вимірі», здійсненого методом фокусованих групових інтерв'ю фахівцями соціологічного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в травні-червні 2020 року, найважливішою проблемою сімей, в яких є школярі, є саме їхнє онлайн-навчання. Найбільші нарікання батьків викликала відсутність реакції деяких вчителів на виконання тих завдань, які вони надсилали своїм учням. Як зазначали учасники фокус-групових дискусій, байдуже ставлення вчителів до того, що і як роблять їхні діти, виконуючи домашні завдання, суттєво знижує мотивацію останніх до навчання [12].

Такої ж думки додержуються респонденти, опитані під час дослідження, здійсненого соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва в липні 2020 року (за репрезентативною вибіркою опитано 2022 респондента віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей). Лише близько третини опитаних у межах цього дослідження підтримали запровадження дистанційного навчання під час карантину. При цьому найістотнішими проблемами такого навчання 26% респондентів зазначили зниження рівня успішності дітей, 22% опитаних – брак уваги вчителів до навчання своїх учнів, 21% – погану якість інтернету [5].

Результати одного із численних досліджень, здійснених у РФ з проблем, що нас цікавлять, засвідчили, що для 84% учителів, 73% учнів та 68% батьків онлайн-навчання під час карантину було справжнім стресом. Оскільки школи не були готові до дистанційної форми навчання, його якість у більшості випадків

була дуже низькою [6].

Сьогодні ситуація з онлайн-навчанням у школах України дещо покращилась: проводяться вебінари, методичні семінари, з'явилися центри дистанційної освіти, портал «Всеосвіта» тощо.

Проте, на наш погляд, онлайн-навчання виявило більш глибокі, не пов'язані саме з його впровадженням причини погіршення якості середньої освіти, яке спостерігається протягом декількох останніх десятиліть. Почнемо з її викладацького складу. Безперечно, серед учителів українських шкіл є багато висококваліфікованих фахівців, які довели це і в процесі онлайн-навчання. Проте суттєве зниження престижності професії вчителя призводить до того, що працювати в школі є небагато охочих. Так, серед студентів випускних курсів педагогічних вишів, як засвідчують наші дослідження [13], лише незначна частина (менше 20%) планувала після закінчення навчання працювати в школі. При цьому, що надзвичайно важливо зазначити, більшість з них були трієчниками. Які знання може передати такий учитель? Чи зможе він здійснювати онлайн-навчання на високому рівні?

Далі. Безкінечні освітні реформи, зокрема введення зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), спричинило ситуацію, коли школярі акцентують увагу лише на тих предметах, за якими вони будуть складати ЗНО. Це призводить до того, що рівень освіченості випускників шкіл погіршується. Ми пересвідчуємось у цьому кожного року, зустрічаючись з новим першим курсом. Безперечно, серед нових студентів є, так би мовити, «зірочки», і їх не набагато менше, ніж раніше, але рівень освіченості основної маси абітурієнтів знижується. Навряд його підвищить шкільне онлайн-навчання в його сучасному стані.

Численні соціологічні дослідження, зокрема здійснені нами, наш власний викладацький досвід засвідчує, що сьогодні зі школи до університету у переважній більшості приходить молода людина, яка не має навичок академічної автономії (не навчена вчитися), самостійності, відповідальності, не має того обсягу культурного, в тому числі освітнього, капіталу, який потрібен для того, щоб продовжити навчання у виші.

Перейдемо до кейсу онлайн-навчання у вищій школі. Тут ситуація дещо інша, ніж у середній школі, хоча вона багато в чому залежить від того, яких студентів ми отримуємо, як вже зазначалось, «на вході». У цьому контексті підкреслимо, що численні законодавчі ініціативи (див., напри.: [14, 15, 16]) перш за все реалізуються в системі вищої освіти України. Так, у вишах нашої країни, зокрема в Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, вже давно діють Центри дистанційної освіти, багато викладачів підготували та готують дистанційні курси, застосовується змішане (онлайн-офлайн) навчання. Вже під час карантину в нашому університеті при Центрі дистанційної освіти, створеному ще в 2012 році,

почали свою роботу спеціальні курси, які допомагають викладачам використовувати ті чи інші платформи для онлайн-навчання, розробляти дистанційні курси тощо.

Тим не менш багато наших колег говорять про проблеми, які виникають у них у ході онлайн-викладання. І справа не тільки, так би мовити, в технічних проблемах, хоча і вони є (відключення світла, проблеми з інтернетом тощо).

Головна проблема як викладачів, так і студентів (та школярів) – відсутність безпосереднього, «живого» спілкування між ними. Та атмосфера, яка виникає в університетській аудиторії чи шкільному класі в умовах офлайн, не може зрівнятися з онлайн-навчанням. Проводячи онлайн-заняття, викладач не бачить очі, не відчуває реакцію студентів, не може повною мірою реалізувати інтерактивне спілкування з ними.

Самим же студентам, як засвідчують дослідження, категорично не вистачає як спілкування з викладачами, так і спілкування, що особливо часто підкреслюється, зі своїми однокурсниками.

Як зазначають деякі дослідники, «сучасні технології безкінечно далекі від того, щоб створити справжнє «відчуття присутності»». Харизма викладача, невербальне спілкування, атмосфера класу (аудиторії) надихають та залучають до процесу навчання. Під час очних занять краще працює нетворкінг» [6].

Про переважно негативне ставлення студентів та викладачів вишів до онлайн-навчання свідчать результати досліджень, здійснених в Україні та інших пострадянських країнах. Так, у листопаді-грудні 2020 року Центром соціально-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна було здійснено онлайн-опитування 2316 студентів II – IV курсів цього вишу, яке торкалося різноманітних питань їхнього університетського життя. Серед інших в межах зазначеного дослідження були питання щодо навчання та образу життя студентів-каразінців в умовах пандемії, стану їхнього здоров'я, карантинних заходів тощо. Визначаючи проблеми, що виникають під час дистанційного навчання, студенти Каразінського університету говорили про поганий інтернет-зв'язок (56% опитаних), про велике початкове навантаження (42%), погіршення самопочуття (40%), про те, що їм складно мотивувати себе відвідувати онлайн-заняття (31%), про обмеженість комунікації з викладачами під час онлайн-занять (16%) та про багато інших проблем організації та технічного забезпечення онлайн-навчання. Половина опитаних повністю або скоріше задоволені проведенням онлайн-занять в університеті, 40% – у чомусь задоволені, у чомусь ні, ще 7% – скоріше не задоволені, лише 3% – абсолютно не задоволені. Варто зазначити, що оцінки студентів якості освіти до і під час карантину практично не відрізняються і є досить високими. Що стосується змін у структурі їхнього вільного часу в умовах карантину, то, як виявилось, найбільшою мірою вони торкнулися прогулянок містом, перебування

на природі (це зазначили 52% опитаних) та спілкування з друзями офлайн (46%). Майже кожний п'ятий респондент зазначив, що приділяє навчанню в університеті менше часу, ніж до карантину.

За даними дослідження, проведеного в Російській академії народного господарства та державної служби, абсолютна більшість студентів та викладачів вважають, що якість дистанційної освіти гірша, ніж традиційної очної. Більше 55% студентів та 87% викладачів цього вишу зазначили, що в умовах онлайн-навчання вони мають значно менше вільного часу. Така форма навчання є незручною для майже 48% студентів та 54% викладачів. Віддають перевагу офлайн-освіті близько 70% студентів та 86% викладачів [4].

«Несправжня освіта» – так говорить про дистанційне навчання кореспондентка Бі-бі-сі О. Смірнова, спираючись на думку викладачів та студентів Оксфордського та Кембриджського університетів. Ось деякі цитати з їхніх висловлювань, що вона наводить:

«Мета освіти – навчитися критично мислити, осмислювати інформацію, дискутувати, ставити під сумнів факти, думки, в тому числі свої власні. Навчання по Інтернету – невідходяче середовище для досягнення цієї мети» (професор Оксфордського університету) [7].

«Наш викладач анатомії звичайно дає нам потримати кістку і потім просить нас назвати різні її частини... Або як перевірити пульс на різних частинах тіла? Таке складно пояснити по Інтернету» (студентка Кембриджського університету) [7].

Як зазначає у своїй публікації О. Смірнова, «для багатьох студентів цінність університетської освіти не тільки в отриманні кваліфікації. Майже 60% нещодавно опитаних студентів та випускників відповіли, що університетське життя допомогло їм у соціальному плані, вони стали більш незалежними та впевненими в собі, навчилися працювати в команді та розподіляти свій час» [7].

А ось що говорить про головну проблему дистанційного навчання сучасний італійський філософ Джорджо Агамбен: «У тому, що відбувається нині, значно важливіше те, про що взагалі ніхто нічого не говорить, а саме: кінець общинності як форми життя. Європейські університети народились студентськими асоціаціями – *universitates*, вони зобов'язані саме їм своїм іменем. Бути студентом означало перш за все вести образ життя, коли навчання та лекції, безумовно, мали важливе значення. Проте не менш важливими були зустрічі та всебічний обмін думками з іншими *scholarii* (школярами), які ... згуртовувались за місцем народження в *pationes* (земляцтва). Протягом століть, від *clericis vagantes* середньовіччя до студентства ХХ сторіччя, такий образ життя змінювався по-різному, але незмінним залишався соціальний феномен общини, ... все те, що існувало майже десять століть, тепер закінчується назавжди. Студенти більше не будуть жити в містах,

відомих своїми університетами. Замість цього вони слухатимуть лекції, закриті у невеликих кімнатах, іноді розділені сотнями кілометрів із тими, кого раніше називали однокурсниками...» [18].

Співвітчизник Джорджо Агамбена професор Нуччо Ордіне у своєму відеозверненні, що було розміщено 18 травня 2020 року на сайті іспанського видання El País, говорив: «Ті хвалебні пісні віртуальному навчанню та дистанційній освіті, які лунають в останні тижні, викликають у мене жах. ... Дистанційна освіта – це троянський кінь, який, користуючись пандемією, хоче прорватися через останні бастіони нашого приватного життя та освіти. ... Контакти з учнями в аудиторії – це єдине, що надає істинний сенс освіті та навіть самому життю вчителя. Я викладаю 30 років, але не можу уявити собі проведення занять, екзаменів або контрольних через холодний екран. ... Як викладати без ритуалів, які десятиліттями складали життя та радість моєї справи? Як я зможу прочитати класичний текст, не дивлячись в очі своїм студентам, не маючи змоги побачити на їхніх обличчях відображення несхвалення або співпереживання. Без учнів та вчителів школи та університети перетворяться на простори, позбавлені дихання життя. ... Втрачена ідея школи та університету як спільноти, що формує майбутніх громадян, які зможуть працювати у своїй професії з твердими етичними принципами і глибоким відчуттям людської солідарності та загального блага. ... Без життя спільноти, без ритуалів, за якими відбуваються зустрічі студентів і викладачів в аудиторіях, не може бути ані істинної передачі знань, ані виховання ... Стосунки стають справжніми лише при живих, реальних, фізичних зв'язках. ... За постійною онлайн-комунікацією криється нова форма жадливої самотності...» [19].

Менш критичне ставлення до дистанційної освіти (у порівнянні з представленою вище думкою західних науковців) висловлює у своїх публікаціях дослідниця Т. Ярошенко. Тим не менш, аналізуючи досвід онлайн-навчання у вищій школі, вона говорить і про його негативні наслідки. Так, науковиця підкреслює, що (у порівнянні з офлайн-навчанням), «викладачам треба набагато більше часу і зусиль для створення навчального контенту, який би відповідав вимогам дистанційного навчання» [1, с. 14].

Серед проблем, що гальмують розвиток дистанційної освіти, вона виокремлює такі, як:

- відсутність системного підходу до розвитку дистанційної освіти в країні на державному рівні, наслідком чого є недостатня узгодженість дидактичного та методичного забезпечення дистанційного навчання для різних рівнів освіти;
- незадовільна система підготовки кадрів для діяльності в цій сфері;
- відсутність єдиних вимог до спеціального програмного і методичного забезпечення;

- відсутність стратегії комплексного розвитку національного освітньо-наукового інформаційного середовища України, яке б охоплювало розвиток каналів зв'язку, баз даних та знань, систем управління освітою і наукою, що знижує рентабельність систем дистанційного навчання, сповільнює інтеграцію до європейських освітньо-наукових комп'ютерних мереж та інформаційних ресурсів;
- відсутність державного фінансування розвитку системи дистанційного навчання;
- недостатня сформованість та недосконалість нормативно-правового забезпечення дистанційної форми навчання [1, с. 15].

Таким чином, виходячи з думок учасників освітнього процесу і власної позиції, маємо зазначити, що онлайн-навчання актуалізує чимало як мега- та макросоціальних, так і мезо- та мікросоціальних проблем. Тим не менш, досвід впровадження онлайн-навчання засвідчує не тільки його недоліки, а й переваги.

Перш за все, на нашу думку, це можливість залучати до проведення лекційних та семінарських занять провідних вітчизняних та закордонних фахівців з певної галузі науки, політиків, бізнесменів, діячів мистецтва і так далі, які могли б долучитися до навчального процесу, не залишаючи власного дому чи місця роботи. Ми вже маємо такий досвід і повинні зазначити, що лекції, проведені нами у дистанційній формі з колегами з Києва, Львова, Одеси, викликали чималий інтерес студентів, які активно включалися в дискусію з тих чи інших питань, що розглядаються в межах навчального курсу «Соціологія сім'ї та молоді», який викладається нами.

Безперечно, що ці практики потрібно переносити в освітній процес у постковідний період. Це тим більше важливо, що, на думку деяких дослідників, наприклад академіка НАН України Віля Бакірова, в ситуації постковіду вищу школу очікує домінування дистанційного викладання та навчання, що зумовить радикальну зміну методики, дидактичних і психологічних моделей викладання, становлення і розвиток так званої «цифрової педагогіки».

До індивідуальних проблем, зумовлених онлайн-навчанням, академік В. Бакіров, як і його закордонні колеги, зокрема цитовані нами вище, перш за все відносить суттєве збіднення повноцінного студентського життя, заради якого (а не тільки заради знань та професійної підготовки) студенти ще з давніх часів йшли навчатися в університети, набуваючи там досвід соціального, громадського і культурного життя, новий символічний та соціальний капітал.

Зазначимо, що, як засвідчують численні дослідження, здійснені соціологічною лабораторією та кафедрою соціології Каразінського університету протягом останніх 50 років, серед мотивів вступу до вишу наші респонденти називали бажання відчувати романтику студентського життя, про що їм багато розповідали батьки, які мали вищу освіту, знайти друзів на все життя тощо.

Серед негативних наслідків онлайн-навчання на мезорівні В. Бакіров акцентує на такому, як погіршення фінансування університетів. Не виключено, вважає він, що процес глобальної інтернаціоналізації вищої освіти призупиниться і іноземні студенти віддаватимуть перевагу дистанційному навчанню, що різко скоротить фінансову базу багатьох університетів. Не важко передбачити ризики випадіння вищої освіти із пріоритетних сфер державного фінансування, що разом із кризовими процесами в економіці і скороченням замовлень від приватного бізнесу поставить чимало університетів на межу банкрутства. З огляду на останнє, В. Бакіров доходить невтішного висновку, що скорочення фінансових можливостей університетів негативно вплине на їхню кадрову політику (переведення значної частини професорсько-викладацького складу на часткову зайнятість, скорочення притоку на викладацькі посади талановитої творчої молоді), що погіршуватиме якість освітньої та наукової діяльності університетів.

Ми погоджуємося з думкою В. Бакірова про те, що з переходом до дистанційного навчання змінюватиметься як загальний ландшафт вищої освіти, так і її місце серед базових соціальних інститутів, її стосунки із загальним соціальним, політичним і економічним оточенням. Додамо, що в умовах онлайн-освіти навряд можна буде говорити про місію університетів, яку вони реалізовували протягом багатьох століть: сіяли «розумне, добре, вічне».

Висновки. Здійснений нами аналіз дозволив дійти висновків, що, незважаючи на певні безумовні переваги дистанційного навчання, його широке впровадження в освітню (шкільну та університетську) систему може призвести до багатьох негативних наслідків для розвитку цієї системи, суспільства в цілому в його локальних та глобальних контекстах: погіршить якість освітнього процесу, актуалізує його деперсоніфікацію, підвищить рівень невігластва значної частини населення багатьох країн світу, зменшить культурний, зокрема освітній, капітал окремої людини тощо. Проте немає жодних сумнівів, що повернення до старих часів не буде, що зараз ми знаходимося у точці неповернення. Тому важливо вже зараз виробляти стратегічне бачення адаптації освітньої системи до «нової нормальності», готуватися до не легкого життя у «постковідні часи».

Зазначимо, що в посткарантинній ситуації проблем навряд стане менше, ми думаємо, що їх буде значно більше. Це пояснюється тим, що ми живемо у світі, що змінюється, як зазначають сучасні дослідники, експоненційно, тобто в умовах надзвичайного, до сих пір небаченого, подекуди драматичного пришвидшення та появи нових і нових досягнень у галузі науки та техніки (на цьому, зокрема, акцентувала увагу професорка Н. Черниш, виступаючи на вже згаданій нами конференції у Києві). Наслідки цієї експоненційності стають все більш масовими, прискорення починає виходити за межі уявлення та сприйняття більшості людей. На жаль, ми

не маємо уяви, що станеться з освітою в умовах експоненційного розвитку науки. Як нам перебудувати навчальний процес, щоб він якщо не випереджував (що навряд можливо), то хоча б відповідав динамічному розвитку науки і техніки, новим викликам цифрового суспільства? На нашу думку, відповіді на це питання поки що немає. У всякому разі ми маємо усвідомлювати непередбачуваність змін в експоненційному світі, зокрема в освіті, що, на наше переконання, додасть нових як соціальних, так і індивідуальних проблем.

Значне обмеження безпосередньої соціальної взаємодії, її перенесення у віртуальний світ, що протягом останніх десятиліть набуває все більшого поширення, в тому числі завдяки впровадженню освітніх практик у форматі онлайн, призведе і вже призводить до суттєвих змін у процесах соціалізації особистості, перш за все молоді.

Перебуваючи з раннього дитинства в інтернет-просторі, сучасна молода людина, соціалізуючись у ньому, набуває ідентичності Homo Retis, тобто людини мережевої. Соціологи, психологи, представники інших гуманітарних наук ще дуже мало знають про цю людину, зокрема про те, як в умовах віртуальної реальності індивід стає особистістю; чи змінюється при цьому людська природа; якщо так, то в якому напрямку; яку роль у цих процесах відіграє онлайн-освіта; чи може хоча б часткове повернення до офлайн-навчання призупинити процес атомізації суспільства, пригальмувати перехід до нової форми самотності, про яку говорять сучасні дослідники.

Саме на пошуки відповідей на сформульовані вище та інші питання, пов'язані з досліджуваною нами проблемою, будуть спрямовані наші подальші теоретичні та емпіричні розвідки.

Список використаних джерел:

1. Ярошенко Т. О. Дистанційне навчання в системі вищої освіти: сучасні тенденції // Інженерні та освітні технології. 2019. Т. 7. № 4. С. 8-21 DOI <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2019.07.04.01>
2. Тимошенко Ю. Онлайн-освіта: продуктивні смисли для модернізації традиційних університетських студій // Наукові записки. Сер.: Педагогічні науки. Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. 2016. Випуск 147. С. 235-241
3. Ефективність та зручність онлайн-ресурсів для навчання – результати соціологічного дослідження. Європейський центр імені Вергеланда. URL: <https://www.schools-for-democracy.org/news/efektyvnist-ta-zruchnist-onlay-n-resursiv-dlia-navchannia-rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennia>
4. Померанцева Н. Почему студенты и преподаватели невзлюбили дистанционное обучение. Сетевое издание «Ведомости» (Vedomosti). 28.05.2020.

URL: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2020/05/28/831354-distantionnoe-obuchenie>

5. Освіта і пандемія: що українці думають про дистанційне навчання та як оцінюють ЗНО. Звіт за результатами опитування (дата публікації 31 липня 2020). URL: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-distantsiyne-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno>

6. Черепанова Ю. Между первой и второй: онлайн-образование на волне пандемии. Forbes Education. 8 октября 2020 URL: <https://education.forbes.ru/authors/online-education-vs-covid>

7. Смирнова О. «Ненастоящее образование». Как пандемия вскрыла проблемы онлайн-обучения. BBC NEWS. Русская служба. 5.09.2020. URL: <https://www.bbc.com/russian/vert-cap-54027632>

8. Українське студентство у пошуках ідентичності: монографія / за ред. В. Л. Арбеніної та Л. Г. Сокурянської. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 520 с.

9. Арбеніна В. Л., Сокурянська Л. Г. Стан навчальних практик сучасного студентства як соціокультурний бар'єр модернізації вищої школи України // Український соціологічний журнал. 2012. Випуск 7-8. С. 27-47.

10. Юрченко Олена «Що найбільше болить українським вчителям та що їх підтримує». URL: https://osvitoria.media/experience/shho-najbilshe-bolyt-ukrayinskim-vchytelyam-ta-shho-yih-pidtrymuje/?fbclid=IwAR0g3d0z7AgeeSUWUYa6ZMiWXIхНК48rXjjWhszZwf_h2bdswusOfjTomuU

11. Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину». Служба освітнього омбудсмана України. 2020. Звіт. URL: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> [in Ukrainian]

12. Сучасна харківська сім'я в соціологічному вимірі / С. М. Аніпченко, Р. І. Борисов, С. М. Вакуленко, О. С. Зубарев, Л. Г. Сокурянська / за ред. Л. Г. Сокурянської. Харків: «Парус», 2020. 64с.

13. Сокурянська Л., Дейнеко О. Освітні ризики як фактор актуалізації ризиків професійної сомореалізації українського студентства // Український соціологічний журнал. 2019. Випуск 19-20. С. 43-48.

14. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: наказ Міністерства освіти і науки України від 25 квітня 2013 р. № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>

15. Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2003 р. № 1494. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF>

16. Про Національну програму інформатизації: Закон України станом на

10 липня 2002 р.: офіц. вид. / відп. ред. О. Д. Бурсук. Київ : Парламентське вид-во, 2002.
18 с. Додаток до нормативного бюлетеня «Відомості Верховної Ради України». URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>

17. Нетворкінг. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

18. Агамбен Дж. Реквієм для студентів. 2020 URL: <https://waksoft.susu.ru/2020/06/10/dzhordzho-agamben-rekviem-dlya-studentov/>

19. Ордине Нуччо. «Хвалебные песни дистанционному образованию вызывают во мне ужас...». 2020. URL: <http://izbrannoe.com/news/mysli/professor-nuchcho-ordine-khvalebnye-pesni-dstantsionnomu-obrazovaniyu-vyzyvayut-vo-mne-uzhas-/>

References:

1. Yaroshenko, T. (2019). Distance learning in higher education: current trends. Engineering and Educational Technologies 7 (4) DOI <https://doi.org/10.30929/2307-9770.2019.07.04.01> [in Ukrainian]

2. Tymoshenko, Yu. (2016). Online education: productive meanings for modernization of traditional university studies. Academic notes. Series: Pedagogical Sciences. Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University [in Ukrainian]

3. The effectiveness and convenience of online learning resources – the results of a sociological survey. The European Wergeland Centre. Available at: <https://www.schools-for-democracy.org/news/efektyvnist-ta-zruchnist-onlay-n-resursiv-dlia-navchannia-rezultaty-sotsiolohichnoho-doslidzhennia> [in Ukrainian]

4. Pomerantseva N. Why students and teachers did not like distance learning. Network edition «Vedomosti» (date of publication 28.05.2020). Available at: <https://www.vedomosti.ru/management/articles/2020/05/28/831354-dstantsionnoe-obuchenie> [in Russian]

5. Education and the Pandemic: The Attitudes Of Ukrainians Towards Distance Learning and External Independent Testing. Report on the results of the survey (date of publication 31.07.2020). Available at: <https://dif.org.ua/article/osvita-i-pandemiya-shcho-ukraintsi-dumayut-pro-dstantsiynе-navchannya-ta-yak-otsinyuyut-zno> [in Ukrainian]

6. Cherepanova, Yu. (2020). Between the first and the second: online education on the wave of a pandemic. Forbes Education (date of publication 8.10.2020). Available at: <https://education.forbes.ru/authors/online-education-vs-covid> [in Russian]

7. Smirnova, O. (2020). «False education». How the pandemic revealed the problems of online learning. BBC NEWS. Russkaya sluzhba (date of publication 5.09.2020). Available at: <https://www.bbc.com/russian/vert-cap-54027632> [in Russian]

8. Arbenina, V. and Sokurianska, L. (eds.) (2012). Ukrainian students in search of identity: a monograph Publishing House of V. N. Karazin Kharkiv National University [in Ukrainian]

9. Arbenina, V. and Sokurianska, L. (2017) Modern Studentship Learning Practices Situation as a Socio-cultural Barriers in Higher School Modernization in Ukraine. Ukrainian Sociological Journal. Issue 7-8. Pp. 27-47. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/4435> [in Ukrainian]

10. Yurchenko O. «What hurts Ukrainian teachers the most and what supports them». Available at: <https://osvitoria.media/experience/shho-najbilshe-bolyt-ukrayinskym-vchytelyam-ta-shho-yih-pidtrymuye/?fbclid=IwAR0g3d0z7AgeeSUWUYa6ZMiWXIxBK>

https://osvitoria.media/experience/shho-najbilshe-bolyt-ukrayinskym-vchytelyam-ta-shho-yih-pidtrymuye/?fbclid=IwAR0g3d0z7AgeeSUWUYa6ZMiWXIHK48rXjjWhszZwf_h2bdswusOfjTomuU [in Ukrainian]

11. Results of the survey of parents «Teaching children during quarantine». Education Ombudsman Service of Ukraine. Report. 2020. Available at: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannya-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> [in Ukrainian]

12. Anipchenko, S., Borysov, R., Vakulenko, S., Zubarev, O. and Sokurianska, L. (2020). The modern Kharkiv family in the sociological dimension in Sokurianska, L. (eds.). Kharkiv: «Parus» [in Ukrainian]

13. Sokurianska, L., & Deineko, A. (2019). 'Educational Risks as an Actualization Factor of the Ukrainian Studentship's Professional Self-Realization Risks' Ukrainian Sociological Journal, 19-20. Pp. 43-48. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/usocjour/article/view/14668> [in Ukrainian]

14. On approval of the Regulation on distance learning: order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from April 25, 2013. No. 466. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> [in Ukrainian].

15. On approval of the Program for the development of the distance learning system for 2004-2006: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 23, 2003 № 1494. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1494-2003-%D0%BF> [in Ukrainian].

16. On the National Informatization Program: Law of Ukraine. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

17. Networking. Available at: <https://www.investopedia.com/terms/n/networking.asp>

18. Agamben, Giorgio (2020). Requiem for the Students. Available at: <https://d-dean.medium.com/requiem-for-the-students-giorgio-agamben-866670c11642>

19. Ordine, Nuccio (2020). 'Songs of praise to distance education terrify me ...' Available at: <http://izbrannoe.com/news/mysli/professor-nuchcho-ordine-khvalebnye-pesni-distantionnomu-obrazovaniyu-vyzyvayut-vo-mne-uzhas/> [in Russian]

ONLINE EDUCATION AS A SOCIAL AND INDIVIDUAL PROBLEM Sokurianska L.

V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv 61022,
sokuryanska@karazin.ua,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

The problems and consequences of the online learning implementation in the global and national educational system are investigated in the article. The role of distance education as a catalyst of the intellectual degradation processes of contemporary societies is emphasized, its negative consequences at the macro-, meso- and micro-social levels are determined. Particular attention is paid to the practices of online learning implementation in the secondary and higher education. It is emphasized that the main factors of online learning problematization in the national high school are the psychological and methodological unpreparedness of majority

of teachers to conduct online classes, as well as the low level of logistics of such classes, especially in rural schools. It is noted that universities, including Ukrainian ones, have more opportunities to move to online learning, as many of them have been actively implementing elements of distance education in the educational process in recent years. The opinion of the participants of the educational process (students and teachers) on the positive and negative consequences of online learning is given. National and foreign sociological research data on distance education are provided. The main problem caused by online learning, respondents in these studies called the lack of direct communication between students and between students and teachers, that, in the latter's opinion, leads to the destruction of university communities, which form not only professionals but also citizens with «a deep sense of human solidarity»; to the deterioration of the quality of education that students receive not in the university classroom, but in front of a computer screen; finally, to the reduction of the intellectual potential of society. At the same time, there are examples of positive consequences of the online education implementation, first of all the opportunity to involve in the educational process well-known experts in a particular field of science, politicians, businessmen, etc.; possible research areas of educational sphere in the conditions of exponentiality of the postcoid world are demonstrated.

Keywords: online education, online learning, online teaching, sociological research, problems of online education, negative and positive consequences of distance education.

Стаття надійшла до редколегії 14.06.2021
Прийнята до друку 21.08.2021